

Arkivering av elektroniska tidsskrifter

Terje Høiseth

Luleå universitetsbibliotek

Luleå 2000-10-17

Bakgrund

Under dom senaste åren har det skett en explosiv tillväxt av information i elektronisk form. BIBSAM har genom nationella licensavtal med förlag och agenter säkrat det svenska högskolesystemet tillgång till flera tusen tidsskrifter i fulltext förutom en ett antal bibliografiska databaser. För första gången på många år har mängden tidsskrifttitlar vid svenska universitets- och högskolor ökat, och tillväxten har varit relativt störst vid dom mindre högskolorna. Detta är en situation som är gynnsam för forskningen och utbildningen vid svenska universitet och högskolor, men samtidigt dyker det upp problem som man tidigare inte har haft. Ett sådant är frågan om tillgänglighet till det elektroniska materialet i framtiden, alltså det en kan kort kalla arkiveringsfrågan. Vad händer om man säger upp kontraktet och slutar att ”prenumerera”? Och hur säkert är det att leverantören har allt gammalt tillgänglig även för prenumeranter? Många bibliotek ställer sig dessa frågor, och på BIBSAMs uppdrag vill jag i denna korta rapporten försöka att delvis besvara några av dessa frågor och kanske ställa några nya.

Avgränsningar

Jag vill i det följande göra två avgränsningar. För det första gäller undersökningen endast material som BIBSAM har tecknat nationella licensavtal på, och för det andra vill jag koncentrera det hela till att gälla primärmaterial, med andra ord tidsskrifter i fulltext. Det betyder att jag i denna omgången inte kommer att behandla frågor om bibliografiska databaser, uppslagsverk och liknande.

Arkivering – traditionellt en biblioteksuppgift

I en rent pappersbaserat värld var arkiveringsfrågan relativt enkel. Det var i stor grad det enskilda bibliotekets eget val och ansvar om man sparade äldre tidsskrifter eller inte. Även vid avslut av en prenumeration förvarades vanligtvis dom tidigare volymen i magasin eller depåer, det var väl frågan om lagringsutrymme som avgjorde om tidsskriften skulle sparas eller ej. I dom flesta fall fanns tidsskriften även på andra bibliotek inom landet, och möjligheterna för att fjärrlåna materialet fanns nästan alltid. I början på 90-talet uppstod det en kris i lagringsutrymme för flera av dom stora biblioteken, samtidigt som KBs nybyggnation i Humlegården förväntades att frigöra stora utrymmen i biblioteksdepån i Bålsta. BIBSAM tog då initiativ till en utredning om ett nationellt depåbibliotek efter finsk modell. Utredningen publicerades som en BIBSAM-rapport (1), och har sedan ligget (arkiverat?) hos KB. Tanken på ett svensk nationellt depåbibliotek är kanske idag en aning överspelat, i alla fall har dom flesta bibliotek löst sina magasinproblem lokalt, och mängden av papperstidsskrifter att magasinera minskar också på dom flesta bibliotek.

Leverantörerna i form av förlag och agenter har tidigare inte varit intresserade av arkiveringsfrågan. Att sitta på ett lager av äldre tidsskrifter är både dyrt och platskrävande, tidsskriften har varit en färskvara som det gäller att få ut så fort som möjligt. Särskilda företag har handlat antikvariskt med back-files, men jag misstänker att intresset för detta har sjunkit i takt med forskningsbibliotekens försämrade ekonomi världen över. För förlagen betyder alltså ett ansvarstagande för arkivering ett stort nytänkande.

För dom bibliotek som anser att säker tillgång till äldre material är av avgörande betydelse, och vill ha en 100%-ig säkerhet, finns fortfarande alternativet att prenumerera på den elektroniska versionen och papperversionen parallellt. Nackdelen med detta är självklart ökade kostnader och ökat arbetsbelastning, men samtidigt bibehåller man kontrollen över det äldre materialet på samma sätt som tidigare. En bibehållen kontroll medför på detta sätt en förlust av dom rationaliseringsvinster man uppnår vid övergången till ett rent elektronisk innehav. För att minimalisera denna effekten kan man ju exempelvis koncentrera sitt pappersinnehav till dom absolut mest centrala tidsskrifter för verksamheten, och på så sätt begränsa effektiviseringsförlusten. Under alla förhållanden kan man använda en sådan strategi så länge som tidsskriften ges ut både i pappersform och elektronisk. Ännu finns ingen tidplan för när förlagen börjar att ge ut tidsskrifter enbart i elektronisk form, men jag är ganska säker på att detta kommer att ske, frågan är bara när tiden är mogen för en sådan radikal förändring.

”Legal deposit” – en lösning?

I dom flesta länder finns en eller annan form för ”legal deposit” eller pliktexemplar när det gäller det inhemska trycket. I vanliga fall är det nationalbiblioteket som har fått ett ansvar för kulturarvet, och i dom nordiska länder finns lagar som även ger dom stora universitetsbiblioteken tillgång till allt tryckt material. Många av dom vetenskapliga tidsskrifterna ges ut i USA, och det är ett land där det inte finns någon lag om pliktexemplar i den form vi känner ifrån Europa. Som ett av få länder i världen finns det i USA en bestämmelse om ”copyright deposit” (2), vilket betyder att alla dokument som man vill ha upphovsrättskydd på måste lämnas in i två exemplar till ett särskild Copyright Office vid Library of Congress i Washington. Library of Congress beslutar sedan vilka publikationer som ska behållas och bevaras vid biblioteket. Ett intressant fenomen i USA är att det offentliga trycket i mycket ringa omfattning är copyrightskyddad. Det finns därför särskilda lagar för deponering av visst offentlig tryck vid Library of Congress, men det finns alltså ingen total lagstiftning som säkerställer bevarandet av det offentliga trycket i USA med alla dets delstatar. Tidsskrifterna ifrån dom förlag vi behandlar här kan man med stor säkerhet säga finns vid Library of Congress i fall dom är utgivna i USA.

Pliktexemplarslagar och liknande kan alltså med till en stor grad säkerställa tillgången till äldre tidsskriftsartiklar under förutsättning av att dom finns i tryckt form. Den elektroniska utgivningen är inte alls på samma sätt säkrat. Lagstiftningen har här på inget vis hunnit i kapp, men det pågår viss försöksverksamhet på flera ställen i världen. Det svenska kulturarv³-projektet är ett exempel på detta. Två av dom stora förlagen, Elsevier och Springer har samarbete med vissa nationalbibliotek. För Springer gäller det ett samarbete med Deutsche Bibliothek, där man migrerar Springer LINK databasen. Ifrån Springers sida verkar det vara ett sätt att säkra arkiveringsfrågan. Hur, vem och när man ska få en eventuell tillgång till materialet som inte omfattar den programvara som används i Springer LINK, är på nuvarande tidpunkt osäkert. På samma vis har Elsevier ”deponerat” sina elektroniska tidsskrifter hos Library of Congress och det nederländska nationalbiblioteket. Att förlita sig på någon slags

pliktexemplar för elektroniska tidsskrifter är i nuläget inte möjligt, tiden får visa om detta någonsin blir ett realistiskt alternativ. En komplicerande faktor för en eventuell lagstiftning på området är frågan om i vilket land en elektronisk tidsskrift egentligen ges ut. Är det serverns placering som avgör, eller är det förlagets hemvist, eller kan det vara andra faktorer som bestämmer detta? Svaret på frågan är inte självklart, och jag tror det är långt kvar till vi har liknande lagar för den elektroniska publiceringen som för material i tryckt form. Det är i alla fall i nuläget absolut ingen ting vi kan räkna med i relation till arkiveringsfrågan.

Förlag och agenter

BIBSAM har tecknat licensavtal för tidsskrifter både med agenter och direkt med enskilda förlag. EBSCO-avtalet är ett exempel på avtal med agent, medan Elsevier är ett direktavtal med förlaget som ger ut tidsskrifterna. I samband med arkiveringsfrågan har detta en viss betydelse som jag sedan vill återkomma till. Jag har gått genom dom underskrivna kontrakterna med varje leverantör för att se vad som är överenskommit när det gäller arkivfrågan. I stort sätt alla fall finns en formulering om arkivrättigheter, men det är ofta inte specificerat vad det konkret betyder i varje fall. I ett par kontrakt står beskrivit leverans av CD-ROM (icke-sökbara) vilket jag har tolkat som rena data-filer utan den programvara som normalt används för att accessera materialet. I ett fall ska man få denna service mot en icke-specificerat extra kostnad. Att det finns oklarheter om tolkningen av arkivrättigheter i kontrakterna tycker jag inte är särskilt märkligt. Både för BIBSAM och leverantörerna är detta en ny och oplöjd mark. Det förefaller mig helt naturligt att båda parter på det tidspunkt kontrakterna blev ingått hade relativt lite erfarenhet på området.

För att få en bättre bild av vad leverantörerna lägger i begreppet ”arkiv”, tillskrev jag alla leverantörer och ställde två enkla frågor. För det förste ville jag veta om leverantörerna hade någon generell arkiveringspolicy för elektroniska tidsskrifter, alltså om dom hade för avsikt att själv ta ansvar för arkivering av sitt material för framtiden. Detta är ju i så fall en helt ny policy i förhållande till dagens situation med papperstidsskrifter som dom inte tar något ansvar för. Den andra frågan var direkt kopplat till en uppsägning av prenumerationen – vad händer med det bibliotek som går ur konsortiet, får man på något sätt tillgång till det material man har betalat för?

Jag vill i det följande gå genom vissa leverantörer och kort redovisa för dom svar jag fick.

Elsevier

Elsevier är konsortiets viktigaste leverantör om vi använder pengar som måttstock. Med en årskostnad på ungefär 40 miljoner står Elsevier för hälften av alla kostnader för avtal som går genom BIBSAM. Det är självklart av stor vikt att ta reda på hur Elsevier ser på arkiveringsfrågan. Elseviers ställningstagande blev redovisat på ett utmärkt sätt av Vice-President Karen J. Hunter under mötet för BIBSAMs referensgrupp den 14. April 2000. (3) Hunter beskriver här den policy Elsevier har för arkivering, och hon motiverar förlagets stora intresse för detta med att "arkiveringsfrågan måste vara löst för vi kan göra en fullständig övergång ifrån pappersproduktion till ren elektronisk produktion." Bakgrunden är självklart ekonomisk. I och med att kunderna inte kan fortsätta att möta ständiga prisökningar

på 10 – 20% årligen av pappersbundna tidsskrifter, är övergången till en ren elektronisk version den enda framtidiga vägen att gå. Elsevier har sedan 1999 en formulerat och beslutat arkivpolicy. Den första policyformuleringen lyder så här: "Elsevier Science åtar sig att underhålla ett digitalt arkiv av tidsskrifter som dom själv äger och som är tillgängliga genom Science Direct." Alltså ett klart uttalat eget ansvar för att upprätta och bibehålla ett digitalt arkiv. Vidare sägs det att man har intentionen att sköta arkivet "i evighet" och att konvertera filerna efter hand som tekniken för lagring och åtkomst ändrar sig med tiden. För tillfället betraktar man SGML och PDF som gällande standarder, och dom flesta filer lagras i båda format och man förpliktar sig till att överföra arkiven till en eller flera andra arkivhållare om dom mot förmodan inte själv kan fortsätta att ta ansvaret för arkiven.

Även om Elsevier har antagit en generell policy för arkivering i digital form, återstår en del frågor att lösa. Arkiveringen gäller i första hand tidsskrifter som Elsevier själv äger, alltså inte dom som ägs av "learned societies". Dessutom finns det idag ingen garantier för vad som händer om Elsevier säljer en tidsskrift, vilket självklart kan vara tänkbart. Rätten till att komma åt arkiven begränsas också till att man fortsatt är kund hos Science Direct, går man ur har man rätt att köpa arkivfiler, och dessa är ganska säkert inte kopplat till programvara. Rätten till att komma åt arkiven kan alltså lite elakt betraktas som ett bra sätt för förlaget att få biblioteken till att fortsätta prenumerationen på Science Direct!

Elsevier som den största av alla utgivare av vetenskapliga tidsskrifter har helt tydligt tänkt igenom arkivfrågan, och motivationen för detta är en framtidig övergång till enbart elektronisk publicering av tidsskrifterna. Elseviers policy är att så länge dom själv har möjlighet att ge tillgång till materialet tar dom det fulla ansvar för arkivet, i annat fall kan man tänka sig lösningar med exempelvis Library of Congress och British Library som arkivhållare.

Academic Press

Academic Press har ungefär samma arkiveringspolicy som Elsevier. Dom lämnar en garanti för tillgång "i evighet", och vill ge tillgång via tredje part, exempelvis OCLC om AP upphör eller på annat sätt inte kan fullfölja sina förpliktelser. I motsats till Elsevier, vill AP vid uppsägning av avtalet erbjuda begränsat access till IDEAL på den delen som man har betalat för. AP lagrar också sina tidsskrifter i XML i tillägg till PDF. Motivationen är att XML är en vedertaget standard i motsats till PDF, och därvid har möjligheter för ett längre liv.

Springer

Springer har ännu ingen generell strategi eller policy för arkiveringsfrågor. Som tidigare beskrivit har dom ett samarbete med Deutsche Bibliothek om arkivering av Springer LINK, och detta kan betraktas som en garanti för att det kommer att finnas ett arkiv av Springers tidsskrifter i framtiden. Hur man får tillgång till detta materialet är inte klarlagt, det levereras för tillfället utan programvara, och har alltså ingen sökfunktioner. Bibliotek som säger upp avtalet kan få LINK som såkallad CD-ROM-arkiv, vilket åter betyder rena datafiler utan programvara. Denna lösningen är gemensam för många av leverantörerna idag.

EBSCO

EBSCO är i motsats till dom tidigare omtalade leverantörerna inte ett förlag, men en agent. Det betyder att det bestånd som Ebsco erbjuder representerar en stor mängd förlag, och att Ebsco själv inte förfogar över upphovsrätten till detta materialet. Vid en uppsägning av avtalet med Ebsco förlorar man direkt tillgången till Ebsco-host. Ebsco anger i likhet med andra agenter upphovsrättsskäl till detta. Det Ebsco kan erbjuda till enskilda bibliotek är filer på SD-ROM eller tape, men säger samtidigt att materialet är så stort att det inte är praktiskt möjligt att få allt. Man kan tänka sig en lösning där biblioteken får utvalda delar, exempelvis utvalda delar baserat på ämnesurval enligt önskemål ifrån biblioteket. Ebsco kan också tänka sig att leverera SGML-tape till en central server i Sverige, men då utan sökmaskin och accesskontroll. Ebsco planerar för en övergång till XML som lagringsstandard för sitt arkiv.

Bell & Howell

Bell & Howell är som Ebsco en agent som erbjuder andra leverantörers tidsskrifter, och det finns ingen generell policy för arkivering. Med hänvisning till copyright kan man inte ge fortsatt access till databasen vid uppsägning av avtalet. Det man erbjuder är icke-sökbara CD-ROM mot en icke-specifierat extra kostnad.

Sammanfattning

Dom stora förlagen har en tydlig och klar strategi för sin utgivning som på sikt går ut på att enbart producera tidsskrifterna i elektronisk form och distribuera dem över internet. Som ett resultat av detta strategiska tänkandet är dom tvungna att även börja att intressera sig för arkivfrågan. Flera av dem har därför redan en färdig policy för arkivering, medan andra har börjat att arbeta med frågorna. Trenden är tydlig: Förlagen kommer att ta ett eget ansvar för arkivering av sina elektroniska tidsskrifter. Detta är en naturlig och självklar utveckling, i längden är det ett sätt för förlagen att behålla sina kunder. Dom stora förlagen har resurser att klara av den utveckling och investering som är nödvändig för en övergång till ren elektronisk publicering, på sikt är det också en förutsättning för överlevnad, två publiceringsformer blir för kostsamt i längden. Vad som kommer att hända med dom mindre förlagens utgivning är mer osäkert. Varken bibliotek eller konsortier är intresserade av att teckna avtal med hundravis av förlag och ta det stora merarbetet med IP-nummer-distribution och annat som detta för med sig. Här er det fortfarande möjligt att agenter (som Ebsco i dag) kommer att spela en roll som en slags paraply för småförlagen. Agenterna måste i så fall bli betydligt mera aktiva i arkivfrågan, det går inte att enbart täcka sig bak rättighetsinnehavarna!

Vi har under dom senaste åren satt många exempel på uppköp och fusioner även inom förlagsbranschen. Jag tror inte att vi har sett slutet på denna process ännu, det kommer säkert att ske flera intressanta strukturförändringar. En fråga som är närliggande är om agenterna kommer att utvecklas eller avvecklas, vi ser en trend som tyder på en större aktivitet ifrån förlagen direkt mot kund, och vad det får för effekt på sikt är också lite svårt att förutspå. Den elektroniska publiceringen av tidsskrifter är kan man säga ännu en mycket ung bransch. Vi får

betrakta det som fullt naturligt att inte alla frågor är lösta och allt har funnit sin form, och detta gäller i högsta grad även arkivfrågan.

Konklusioner

Så länge som tidsskrifterna kommer ut i båda pappersversioner och i elektronisk form kan vi knappast säga att det finns ett arkiveringsproblem. Det enskilda biblioteket kan välja att i tillägg till elektronisk åtkomst behålla hela eller delar av pappersprenumerationerna, och på så sätt säkra snabb åtkomst till äldre material. Även om man väljer enbart den elektroniska varianten kan man vara ganska säker på att papperstidsskriften finns vid något bibliotek och är tillgänglig för fjärrlån. Dom tryckta tidsskrifterna kommer i alla fall att finnas vid vissa bibliotek som resultat av lagar om pliktleverans och liknande, och även om det kan ta lite tid, blir det möjligt att få fatt på enstaka artiklar ifrån dessa. *I dagens läge påstår jag att det inte finns ett arkiveringsproblem!*

Det blir ett helt annat fokus på problemet den dagen förlag börjar att publicera tidsskrifter enbart i elektronisk form. Få eller ingen länder har än så länge någon lagstiftning om pliktleverans av elektroniska dokument, och det enskilda biblioteket har liten praktisk möjlighet att sätta upp egna servrar som ska handtera arkivexemplar i form CD eller tape. Även på nationell nivå förefaller det mig ytterst svårt att i nuläget tänka sig någon form för arkivdatabas av uppsagda tidsskrifter. Det kräver maskinella och mänskliga resurser som med fördel kan användas till bättre ändamål för biblioteken.

Slik som vi idag kan se utvecklingen, återstår det efter min mening ett enda alternativ, och det är att leverantören tar sitt ansvar för arkivhållningen. Jag vill understryka att denna konklusionen baserar sig på vad vi vet idag, med den snabba utvecklingen på det tekniska området och dom strukturella förändringar som sker i branschen, kan situationen mycket väl vara ändrat om några år. Men med dagens kunskap ser jag ingen annan lösning som är praktisk och ekonomisk möjlig. Dom stora förlagen har redan insatt detta och uttalat en vilja att gå i denna riktning, och jag tror att här har båda förlagen och biblioteken gemensamma intressen.

Detta betyder självklart inte att arkiveringsfrågan på något sätt kan anses löst för framtiden. Det är oacceptabelt som det är i dom flesta avtal idag att biblioteken inte får access till leverantörens system, men hänvisas till CD eller tape med icke-sökbara data vid en uppsägning av avtalet. Bara i ett fall (AP) har vi en försäkran om fortsatt tillgång till arkivmaterialet på detta viset, och det blir en viktig uppgift för BIBSAM att i framtidiga avtalsdiskussioner driva frågan om reell arkivaccess.

När det är sagt, vill jag också understryka att det man måste fokusera på när det gäller arkivfrågan i första hand kanske inte är det som händer vid uppsägning av eventuella avtal, men att det etableras arkiv för tidsskrifter. I och med att det saknas lagstiftning på området, blir det ett mycket mer frivilligt åtagande som styr utvecklingen. Biblioteken bör här arbeta aktivt för att sätta press på förlagen i denna frågan. Man får inte riskera att äldre tidsskrifter bara försvinner, även om man fortsätter som prenumerant!

Även om förlagen har uttalat sitt ansvarstagande för arkivfrågan, kan man känna en viss oro för vad som kommer att hända på sikt. Hur länge kommer förlagen som trots allt drivs av kommersiella intressen vara villiga att tillhandahålla stora arkiv med en mycket begränsat

användning efter hand som materialet blir äldre och äldre? Elsevier antyder i sin arkiveringspolicy att dom kan tänka sig att låta tredjepart ta hand om äldre material om dom själv inte klarar av det, och i så fall ge access även om tiden för copyright inte har gått ut. Här har möjligtvis dom stora nationalbiblioteken en uppgift att sköta. Man kan alltså tänka sig ett scenario där förlagen tar hand om arkiven dom första åren efter att perioden med enbart elektronisk publicering har startat, och efter några år släpper äldre material till exempelvis nationalbiblioteken som gör materialet tillgänglig, alltså inte enbart en bevarandefunktion. Jag tror det tar relativt många år för vi kommer dit, i den närmste framtiden är vi beroende av att förlagen tar sitt ansvar och ombesörjer lagring och access för det äldre tidsskriftmaterialet.

Det som är sagt i denna rapporten har självklart enbart relevans om publiceringen av vetenskaplig information fortsätter att ske i tidsskriftform som vi känner det idag. Diskussionen om alternativa publiceringsformer har inte riktigt tagit fart ännu, men man kan ju lätt föreställa sig en situation där vetenskapssamhället själv tar mera ansvar för spridningen av forskningsresultat i olika former. Vad som då händer med arkivfrågan kan man bara gissa sig till, jag tror personligen att den inte blir lättare för biblioteken än dagens något osäkra situation.

Referenser:

- 1) Terje Høiseth: Forutsetningene for et depotbibliotek for svenske forskningsbibliotek. (BIBSAM-rapport nr. 8 1993)
- 2) Jan T. Jasion: The International Guide to Legal Deposit. (Ashgate 1991)
- 3) Karen Hunter: Digital Archiving
(http://www.kb.se/BIBSAM/refgrupper/bref/2000/k_hunter.ppt)